

BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII HUREZI ÎN VREMEA VOIEVODULUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

Constantin Mănescu – Hurezi¹
prconstantinmanescu@yahoo.com

Keywords: library, Constantin Brâncoveanu, Hurezi Monastery.

Summary: *The library of the martyr ruler Constantin Brancoveanu from Hurezi Monastery, just like the one of the Cantacuzino family or Mavrocordats, was a monument of culture in the medieval age in the Romanian Country because it favoured the permeation of the world culture within our civilization. The cultural phenomenon during Brancovanu era knows, however, another aspect, namely the spread of the printed book in the Romanian Country (Bucharest, Buzau, Snagov, Râmnic, Targoviste) in the entire Romanian area, but also throughout Europe. Brâncoveanu's undeniable virtue of the cultural realm was that he had given book, requested by those interested, the copies printed by him being found in Athens, Paris, Ankara, Alexandria, London, and in the four historic patriarchs of the Christian world: Jerusalem Constantinople, Alexandria and Antioch.*

La 29 octombrie 1688, stil vechi, aprigul voievod al Țării Românești, Șerban Cantacuzino, își dădea obștescul sfârșit, oarecum neașteptat, având vârsta de doar 54 de ani. Dușman neîmpăcat al Porții otomane și sprijinitor al austriecilor în lupta antiotomană, ambițiosul voievod închisese ochii înainte de a vedea rezultatele soliei sale trimise la Viena, pentru a trata condițiile aderării Țării Românești la „Liga Sfântă”, coalitie care reunea puterile creștine ale Europei în scopul înfrângerii definitive a turcilor. Moartea lui Șerban Cantacuzino a apărut suspectă unor contemporani – ostili însă Cantacuzinilor – care n-au pregetat să acuze pe frații domnitorului, Constantin stolnicul și Mihai spătarul, ca și pe nepotul și urmașul său în scaun, Constantin Brâncoveanu, de a-l fi otrăvit, spre a nu închina în mod prematur țara austriecilor și a stârni reacția nedorită a Porții otomane.

Cert este faptul că, așa cum consemnează cronicile timpului, în aceeași zi de 29 octombrie 1688 boierii țării au mers la Constantin Brâncoveanu, care urcase sub domnia unchiului său treptele înaltelor dregătorii, până la aceea de mare logofăt și ispravnic al scaunului țării, adresându-i-se cu aceste cuvinte: „Logofete, noi cu toții pohtim să ne fii domn”. Acesta, dispunând de o avere însemnată și deplin mulțumit cu situația sa, a răspuns: „Dar ce ași vrea eu cu domnia? De vreme ce ca un domn sunt la casa mea, nu-mi trebuiește să fii; ear ei ziseră: Ne rugăm, nu lăsa țeara să intre alți oameni, sau răi sau nebuni, să o strice, ci fii! și-l luară de mâini și-l împingeau de spate și acolea fiind și un capegiu împărătesc pentru trebi împărătești, îl dusease și pre el la Mitropolie; și duseră caftan la capegi-bașa al împăratului de au cetit molitvele de domnie și au mers de i-au sărutat mâna,

¹ Constantin Mănescu – Hurezi, preot, doctorand în istorie, Universitatea Lucian Blaga Sibiu.

zicându-i: *Mulți ani!*².

După terminarea ceremoniei, precizează *Letopiseșul Cantacuzinesc*, de astă dată, Brâncoveanu, s-a adresat boierilor astfel: „*Iată, am ascultat eu rugăciunea dumneavoastră de mi-am lăsat toată odihna și toate moșiile mele și mai mult fără voia mea m-ați rădicat domn. Acum dară se cade și dumneavoastră să vă arătați credința, cum că vă veți afla în toată vremea lângă noi, cu slujba dreaptă și credincioasă și veți face toate poruncile domniei, fără nici o îndoială, precum și noi ne făgăduim să aveți dumneavoastră și toată țara de la noi dreptate*”³.

Într-acest fel și-a inaugurat domnia Constantin Brâncoveanu, cel ce avea să rămână în istoria noastră drept cel mai mare slujitor și mecena al culturii și figura cea mai curată de martir. Rudele sale apropiate, care cândva vor contribui la mazilirea și la sfârșitul lui tragic, i-au pregătit calea și l-au așezat pe tronul Țării Românești din două motive. În primul rând, în acele vremuri tulburi, când țările române erau înconjurată de turci, de ruși, de austrieci și de polonezi, boierii și-au dat seama că numai un domnitor ca Brâncoveanu, cu firea sa chibzuită, pașnică și aleasă, „cu daruri vrednice împodobit”, putea să ducă o politică de echilibru, care, ținând seamă în primul rând de realitățile și interesele românești, să nu prejudicieze asupra posibilităților viitorului⁴. În al doilea rând, stolnicul cărturar Constantin și marele spătar Mihai Cantacuzino, spre a-și asigura influența necontestată în conducerea launtrică a țării, au promovat pe Constantin Brâncoveanu, îndepărtând în acest scop de la tron pe urmașul legitim al lui Șerban Vodă, nevârstnicul său fiu Gheorghe⁵. Iată unul din multele exemple dureroase din istoria noastră: cei doi Cantacuzini n-au văzut în domnia lui Brâncoveanu decât o soluție temporară pentru înlăturarea pretendenților scoborâtori ai lui Șerban vodă, socotiți inoportuni, dar nu înțelegeau în nici un chip să renunțe la tronul principatului muntean, pe care îl considerau ca aparținându-le lor, de drept⁶.

De unde să-și dea seama că răul îi va veni de la cei mai apropiați ai săi, din moment ce Constantin Brâncoveanu, născut la 15 august 1654 și rămas orfan de tată la vârsta de un an, avea să fie crescut „cantacuzinește”⁷ de mama sa, postelniceasa Stanca (1637-1699), fiica postelnicului Constantin Cantacuzino. Căsătorită cu Matei Brâncoveanu, supranumit Papa, aceasta rămânea văduvă, cu trei feciori și o fată, deoarece soțul ei era ucis de seimenii răsculați, la 17 martie 1655, după moartea lui Matei Basarab, împotriva domnului lor Constantin Basarab, ctitorul Mitropoliei din București⁸. Rămânând și fără cei doi băieți mai mari, Matei și Barbu, îndurerata mamă s-a îngrijit cu toată dragostea de Constantin, feciorul cel mic, dându-i o educație bună și în frica lui Dumnezeu și îndrumându-l să învețe carte grecească și slavonească. S-a remarcat curând ca om cinstit și muncitor, fapt

² *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, 1959, p. 7-8.

³ *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopiseșul Cantacuzinesc*, București, 1960, p. 190-191.

⁴ Giurescu 2007, p. 127.

⁵ *Istoria românilor*, p. 248.

⁶ *Istoria românilor*, p. 253.

⁷ Iorga 1939, p. 391.

⁸ Moisesescu 1954, p. 611.

ce i-a determinat pe Cantacuzini, mai ales după ce au luat puterea absolută prin Șerban vodă, să se ocupe de formarea intelectuală și practică a Brâncoveanului, încredințându-i dregătorii mai însemnate sau nu, mai grele sau mai ușoare, în funcție de vârsta, de pregătirea și de priceperea lui, în raport cu conjunctura istorică respectivă. Între ele, o pondere aparte au avut deținerea slujbei de ispravnic al Bucureștilor⁹, de ispravnic al lucrărilor de construcție de la mănăstirea Cotroceni și de ispravnic al tipăririi și traducerii *Bibliei* de la București între noiembrie 1687 și septembrie 1688. Toate acestea vădesc faptul că unchiul Șerban vodă, în pofida neînțelegerilor cu frații Constantin stolnicul și Mihai spătarul, dornici să ia o parte mai mare din averea părintească, s-a ocupat în mod serios de Brâncoveanu pentru a-l îndruma pe calea spiritualității de înaltă clasă. Se spune că Șerban Vodă, văzându-i destoinicia și cumințenia, îl prețuia pe el cel mai mult dintre toți nepoții, iar pe patul de moarte a lăsat cuvânt să-i fie urmaș la tron, încredințându-i lui pecetea domnească¹⁰. Aceasta infirmă teoria potrivit căreia Constantin Brâncoveanu ar fi făcut parte din complotul care l-ar fi otrăvit pe domnitorul Șerban Cantacuzino.

Conștient de înalta sa chemare, fiind „om de carte” și cu gust pentru tot ceea ce este frumos, când a urcat pe treptele tronului, deja format de tutorele său, stolnicul Constantin Cantacuzino, eruditul său unchi, Vodă Brâncoveanu a prețuit și sprijinit mișcarea culturală românească din acea vreme, ca nici un altul din voievozii Țării Românești. Fiind conștient de faptul că în contextul stabilității politice se creează premise pentru dezvoltarea culturală, el a dus mai departe mișcarea culturală începută de Șerban Cantacuzino și a reușit să o ridice la o excepțională strălucire, reușind să facă din epoca sa „punctul culminant” al acestei evoluții culturale. De aceea, această epocă de sinteză și dezvoltare în cultura română s-a numit „epoca brâncovenească”, creatoare a unui stil propriu în artă și arhitectură, numit „stilul brâncovenesc”¹¹.

Direcțiile de dezvoltare a culturii din epoca brâncovenească sunt trei: construcția bisericească, ridicând și refăcând numeroase lăcașuri pe întreg cuprinsul țării și în afara hotarelor¹², tiparul, Brâncoveanu fiind, după cum spunea Nicolae Iorga, „nu numai un dibaciu socotitor al vremurilor, un mare ctitor de mănăstiri și biserici”, ci și un mare ocrotitor al „culturii românești, prin scris și tipar”, poate cel mai mare din câți „au fost vreodată în neamul nostru”¹³, și școala, în vremea sa funcționând la București două școli oficiale – „Academia grecească” de la Sfântul Sava și școala domnească de „slovenie” de la biserica Sfântul Gheorghe-Vechi –, dar și o fundație particulară – școala de la Colțea, unde se învăța și muzica bisericească¹⁴.

Ctitoria prin definiție a epocii brâncovenești rămâne Hurezul, mănăstirea proiectată a deveni necropolă domnească și rămasă în perspectiva istoriei mai mult

⁹ Ionescu, Panait 1969, p. 134 și urm.

¹⁰ Popescu-Vâlcea 1964.

¹¹ Popescu-Vâlcea 1964.

¹² Barnea 1997.

¹³ Iorga 1915, p. 161.

¹⁴ Șerbănescu 1964, p. 881-884.

decât un mausoleu pentru pietatea neamului, un focar de creație, măsură a momentelor de intensă spiritualitate care marchează valoarea culturală a unui popor. Începută încă din primii ani de domnie, în vara anului 1690, la nici doi ani de la urcarea pe tron a lui Brâncoveanu, construcția bisericii s-a terminat în iunie 1692, pictura fiind gata la 30 septembrie 1694, după cum arată pisania de deasupra ușii de la intrare, de pe peretele de vest al pronaosului¹⁵. În această pisanie este accentuată ideea de zidire, atât ca edificiu de piatră făcut să înfrunte veacurile, cât și ca o construcție spirituală, ctitorul mănăstirii Hurezi având structura sufletească a unui om dominant nu doar de sentimentul nestatorniciei sorții, deplângând vanitatea oricărei construcții lumești, ci cu precădere de gândul stăpânirii constructiv-valoroase a vremii, printr-o cucerire de ordin cultural a neperisabilității¹⁶. Așa cum sublinia Nicolae Iorga, Brâncoveanu a realizat, „din București, prin pașnica și trainica formă a culturii, unitatea indisolubilă a organismului național românesc”¹⁷. El a sesizat că oamenii epocii doreau să aibă școli și cărți, care asigurau circulația ideilor, luminarea minților. Dovadă că este receptiv la acest curent înnoitor, este între altele, întemeierea școlii de la Colțea, ca și goana după cărți pentru biblioteca sa personală, arătată de plata unor sume importante pentru ele. Există deja o eferescență culturală la curtea voievodului muntean, unde se încrucișau două influențe cu totul diferite: „una venită direct din Occidentul catolic și romanic: influența italiană, iar alta venită din sud-estul ortodox: influența grecească”¹⁸. Întâlnim acum în București reprezentanți ai culturii italiene, precum medicul Iacob Pylarino, autor de lucrări științifice medicale, care a devenit protomedicul curții, „punând în această calitate, sub influență venețiană, bazele primului spital românesc, Colțea”¹⁹, doctorul Ion Molibdos-Comnen, grecul George Mayota, preotul Ioan Avramie, fost paroh al coloniei grecești din Veneția, florentinul Anton Maria del Chiaro, evreul catolicizat devenit secretar de limbi occidentale al Brâncoveanului, unii dintre aceștia fiind profesori la Academia Domnească de la Sf. Sava.

Celălalt curent, cel grecesc, era reprezentat la curtea lui Brâncoveanu – ajunsă atunci un adevărat centru al Ortodoxiei – prin câțiva patriarhi orientali: ecumenicul Dionisie al IV-lea Seroglanul (Muselinul), care-l unsese domn în 1688; ierusalimitenii Dositei și Hrisant Notara, precum și alți prelați și clerici greci, întâlniți în activitatea tipograficească de sub Brâncoveanu.

Unii dintre aceștia aveau biblioteci renumite, dar nici una nu depășea pe cea a familiei Cantacuzino, considerată de un cronicar anonim din prima jumătate a secolului al XVIII-lea drept „cea mai mare din epocă”, adică din perioada când a trăit stolnicul (1650-1716): „Biblioteca Cantacuzinilor a fost cea mai mare bibliotecă, mai mare decât toate acestea (Biblioteca Mitropoliei din București, Biblioteca Mavrocordaților, la Mănăstirea Văcărești, Biblioteca Academiei Domnești de la Sf. Sava) cu multă cheltuială și multe cărți elinești, latinești,

¹⁵ Bălan 2005, p. 533-535.

¹⁶ Vasiliu 2004.

¹⁷ Iorga 1914, p. 213.

¹⁸ Cartoian 1945, p. 205.

¹⁹ Cartoian 1945, p. 205.

franțuzești, turcești, la Mănăstirea Mărginenilor, în eparhia Mitropolitului din ținutul Prahovei”²⁰.

Pe aceasta avea să o ia ca model voievodul Brâncoveanu, domn cu mintea luminată și iubitor de cultură, care-și va adăposti într-o tainică chilie boltită a Mănăstirii Hurezi, în corpul de clădiri de pe latura de vest, propria sa bibliotecă, pe rafturile căreia vor fi înșirate, an de an, comorile tipăriturii vremii, cele încurajate de principe și lucrate sub iubitoare îngrijire a mitropolitului țării, Antim Ivireanul (1708-1716), precum și cărți de pretutindeni, adunate cu trudă și cu pasiune din toate colțurile Europei, mai ales din Veneția și Paris, toate alcătuind o uriașă moștenire culturală.

Urmărind cronologic evoluția bibliotecii voievodului Brâncoveanu de la Mănăstirea Hurezi, putem afirma că interesul acestuia față de cultură s-a manifestat încă de pe când era tânăr boier, după cum arată unele autografe de pe cărți. Astfel, încă de pe când era mare spătar (1682-1684) a dăruit cărți unor așezăminte religioase. Se cunosc trei exemplare din *Evangelhia* tipărită la București în 1682, ferecate în aur și argint cu cheltuiala marelui spătar Constantin Brâncoveanu și afierosite mănăstirii Bistrița, în 1682²¹, mănăstirii Dintr-un lemn, în 1684²² și mănăstirii Surpatele²³.

Un moment important în dezvoltarea colecției brâncovenești de cărți l-a reprezentat misiunea de supraveghetor domnesc la tipărirea primei versiuni integrale a Bibliei în limba română, încredințată marelui logofăt Constantin Brâncoveanu de Șerban Vodă Cantacuzino. Pentru a înlesni cât mai mult munca traducătorilor, el a creat pentru traducători, la 1687, un adevărat fond special filologic și teologic, procurând diverse dicționare și cărți de gramatică. Printre acestea, se numără și *Marele lexicon al limbii grecești* al lui Varinus Favorinus, în ediția în folio, tipărită la Veneția în 1522 de către Zaharia Calergi Cretanul²⁴. Pe socoteala cărții, viitorul domn a scris: „*Această carte a fost a lui Ion Grămăticul Moldaviei la 1677, la Amsterdam*”, iar mai jos stă scris că de la dânsul a cumpărat-o, în 1683, sub-iscălitul Constantin Brâncoveanu, vel-logofăt. Această carte a fost retipărită în 1712, la Veneția, de Antonio Bertoli, cu cheltuiala domnului muntean, căruia îi este dedicată. Este împodobită cu un portret al voievodului, chiar pe prima pagină, gravat în oțel de sculptorul venețian Alex de Via²⁵. A mai achiziționat atunci și alte câteva lexicoane și gramatici: *Lexicon graeco-latinum*, Basiliae, 1532, autor Petro Gillio²⁶; *Lexicon manuale graeco-latinum et latino-graecum*, Patavii, 1687, autor Cornelius Schrevelius²⁷ și *Introductionis grammaticae*, Basiliae, 1541²⁸, autor Theodorus Gaza, elenist și filolog celebru (1400-1478), întemeietorul

²⁰ Iorga 1901, p. 56.

²¹ Barnea 1997, p. 145.

²² Petrescu 1902, p. 825-827. Barnea 1997, p. 146.

²³ Petrescu 1934, p. 678-679.

²⁴ Ionescu 1981, p. 138.

²⁵ Drăghiceanu 1914, p. 28.

²⁶ Dima-Drăgan, Caratașu 1969, p. 608, nr. 54.

²⁷ Dima-Drăgan, Caratașu 1969, nr. 56.

²⁸ Dima-Drăgan, Caratașu 1969, nr. 58.

Academiei din Ferrara, al cărei prim rector a fost.

Constantin Brâncoveanu a pus de asemenea la dispoziția traducătorilor *Biblia sacra poliglotta*²⁹, Londra, 1607, 2 vol., tipărită inițial la Londra între anii 1653-1657, în 6 volume în folio, de către marele orientalist Walton Bryan, precum și un dicționar în șapte limbi, numit *Lexicon heptaglotton*, întocmit de un alt orientalist contemporan, Edmund Castell (1606-1685), colaborator cu Bryan la editarea Bibliei poliglote tipărite anterior³⁰. Biblia poliglotă era menționată, ca o raritate bibliofilică, și de germanul C.F. Neickelius, într-o scriere tipărită la Leipzig și Bresslau în 1727³¹. Tot el semnala la mănăstirea Hurezi și o Biblie în limba germană, intitulată: „Biblia în curatele gravuri ale lui Weigellius”, un exemplar în folio tipărit pe hârtie regală. Era probabil *Biblia* ilustrată cu 831 planșe de cunoscutul gravor, Christophor Weigel, și imprimată la Nürenberg în 1695, într-un volum în folio, sub titlul: *Scriptura loquens in imaginibus*.

Existența acestor cărți în Țara Românească în cea de-a doua jumătate a veacului al XVII-lea numai în biblioteca marelui logofăt Constantin Brâncoveanu subliniază și mai clar destinația lor: elaborarea versiunii românești a *Bibliei*, și pun într-o nouă lumină bibliofilia acestui mare voievod. Astfel, Constantin Brâncoveanu apare în viziunea istoriei, nu numai ca un mare mecena, ci un cărturar implicat direct în viața spirituală a epocii sale, ca un real creator de cultură. Aportul său la traducerea și editarea *Bibliei* în limba română, ignorat anterior, trebuie corectat și relevat la adevăratele sale proporții. Prin munca pe care a depus-o ca ispravnic al tipăririi traducerii Bibliei de la București, Brâncoveanu a dovedit că a înțeles foarte bine rostul cărții în educația poporului nostru, fapt pentru care a fost felicitat indirect de patriarhul Dositei al Ierusalimului prin scrisoarea adresată lui Șerban-vodă Cantacuzino: „...vrednic de mii de laude”, deoarece „la un norod întreg dai cuvântul”, ca să „lumineze celor din casă... rumânilor; modlovenilor și ungrovlahilor”³².

După înscăunarea sa ca domn al Țării Românești, Constantin Brâncoveanu și-a materializat sentimentul de dragoste față de carte impulsionând lucrul principalei tipografii, cea „domnească” din București. Supravegherea ei a încredințat-o georgianului Andrei, fost rob la Stambul, cunoscut mai ales ca monahul Antim Ivireanul³³. Datorită muncii lui de tiparnic-cărturar, în vremea lui Brâncoveanu au funcționat în Țara Românească cinci tipografii, cu activitate mai mult sau mai puțin continuă: la București, la Snagov, la Târgoviște, la Buzău, la Râmnic. În anii domniei lui, au apărut în tiparnițele de la București și Snagov 37 de cărți, la Buzău 14, la Târgoviște 13, la Râmnic 10, la cea din Alep 4, la aceea din Tiflis, deci un total de 79 de exemplare laice și religioase, depășind cu mult Moldova (Iași – 6 cărți) și Transilvania (Bălgrad – 4 cărți, Sâmbăta – 1 carte, Sibiu – 1 carte, Cluj – 1

²⁹ Dima-Drăgan, Caratașu 1969, p. 603, nr. 23.

³⁰ Dima-Drăgan, Caratașu 1969, nr. 24.

³¹ Dima-Drăgan, 1974, p. 194.

³² Bianu, Hodoș 1903, p. 289.

³³ Pentru viața și munca lui de tipograf, a se vedea Șerbănescu 1966; Djindjihașvili 1982, *passim*.

carte)³⁴. Cărțile care vor alcătui vestita bibliotecă voievodală de la Hurezi, între care va ocupa un loc de frunte *Biblia de la București (1688)*, vor purta pecetea voievodală, folosită ca un ex libris sau ca o marcă de proprietate, acest exemplar păstrându-se până astăzi. El se prezintă într-o splendidă legătură românească în piele, cu ornamente florale imprimate în foiță de aur, demn de o bibliotecă așa de importantă precum cea a mănăstirii Hurezi, principala ctitorie a voievodului. Volumul, aflat astăzi în muzeul mănăstirii, are aplicată frumoasa pecete domnească pe cea din urmă foaie numerotată a prefaței și la pagina 932, ultima pagină numerotată a cărții.

Un alt exemplar din Biblia lui Ștefan, operă literar-teologică ce constituie un adevărat summum al activității intelectuale românești din secolul al XVII-lea, cu aceeași frumoasă pecete voievodală, datată 1691, a fost semnalat, în 1972, în fondul Bibliotecii Facultății de Filologie, Secția de Limbă și Literatură Română din cadrul Bibliotecii Centrale Universitare din București, acesta fiind unul din cele trei exemplare care se găseau în biblioteca mănăstirii Hurezi. Cartea poartă și ex libris-ul mănăstirii, adică este marcată cu pecetea mică a lui Constantin Brâncoveanu voievod, cu tuș negru, aplicată la p. 1 și p. 932. Pecetea circulară are în centru, închisă în scut, pasărea heraldică a Țării Românești, conturată cu aripile deschise și zborul în jos având o cruce în cioc, este flancată în dextera de un soare, iar în senestra de luna crai-nou, are înscris în terasă anul 1691, deasupra scutului se află coroana principilor imperiali și inițialele K.B., iar sub scut inițialele V.V., totul înconjurat de o elegantă cunună de lauri³⁵. Pe volum se află înscrisă explicit apartenența sa la patrimoniul mănăstirii Hurezi. Astfel, de la f. 3 la f. 4 stă scris „Dintru ale sfintei mănăstiri Hurezi”, de la p. 1 la p. 2 avem însemnarea „Această sfântă Biblie este a sfintei mănăstiri Hurezi”, pentru ca pe p. 929-933 să fie notat „Această sfântă și dumnezeiască carte ce să chiiamă Biblie este a sfintei și dumnezeieștii mănăstiri Hurezii”³⁶.

Biblia de la 1688 va fi așadar una din primele cărți intrate în biblioteca de la Hurezi. La aceasta se vor adăuga alte sute de cărți adunate cu trudă și pasiune din toate colțurile Europei, de un voievod cu mintea luminată și iubitor de cultură, colecție pe care acesta o va adăposti într-o tainică chilie boltită a mănăstirii Hurezi. Prima mențiune contemporană a bibliotecii domnești de la Hurezi datează din anul 1702, când doctorul Ioan Comnen scria în prefața unui manuscris grecesc dedicat domnitorului român și intitulat „*Tâlcuirea celor patru Evanghelii*”: „Dar ai întemeiat și o bibliotecă vrednică de văzut, cu multă cheltuială, în mănăstirea cea frumoasă a Hurezului, zidită de tine, și ai umplut-o cu cărți felurite și foarte de folos”³⁷. Învățatul Ioan Comnen, care a desfășurat o bogată activitate medicală și pedagogică la curtea și la școala domnească din București, cunoscuse și aprecia în mod deosebit strădaniile culturale ale voievodului român. La ora actuală, acest manuscris se află la Biblioteca Națională din Viena, ajuns aici, ca și alte manuscrise prețioase din bibliotecile umaniste ale domnitorului Constantin Brâncoveanu de la

³⁴ Bianu, Hodoș 1903, passim.

³⁵ Bădără 1989.

³⁶ Cândea 1972.

³⁷ Iorga 1898, p. 12.

Hurezi și ale stolnicului Cantacuzino de la Mărgineni, în timpul conflictelor dintre Habsburgi și Imperiul otoman, care au adus trupele austriece pe teritoriul Țării Românești, unele dintre aceste manuscrise fiind luate atunci chiar de celebrul strateg italian aflat în slujba împăratului, Eugeniu de Savoia³⁸.

Cel care se va îngriji îndeaproape de biblioteca de la Hurezi va fi arhimandritul Ioan, care se va impune în scurt timp în viața culturală contemporană. El vine la Hurezi în septembrie 1692, la început în calitate de ispravnic la construcția ansamblului mănăstiresc, apoi fiind numit stareț și participând la târnosirea bisericii mănăstirii la 8 septembrie 1693. Preocupările sale culturale sunt evidente, deoarece prin osteneala sa se va tipări la Râmnic, în 1706, una din primele cărți ieșite de sub teascurile acestui centru tipografic, și anume „*Slujba Născătoarei de Dumnezeu*”, cu cheltuiala lui și „*cu blagoslovenia iubitorului de Dumnezeu Kyr Antim Ivireanul, Episcopul Râmnicului*”³⁹. La aceasta se vor adăuga toate titlurile de cărți ieșite de sub teascurile tipografiilor din cele cinci centre ale Munteniei, care vor fi trimise la Hurezi din porunca domnitorului, făcând din această citadelă a spiritualității brâncovenești, un centru național de documentare pentru toți cărturarii aflați în vremea aceea la curtea sa și în țară⁴⁰.

Peste doi ani, în 1708, același arhimandrit Ioan avea să zugrăvească, la intrarea în camera boltită a bibliotecii, o frumoasă inscripție grecească: „Βιβλιοθήκη ηροθης έραζης ης τυκης οσηος δό,σος βιβλων προηείνει πάνζοθον πανδαιζείαν εν έρηιασηφ” (Biblioteca de hrană dorită sufletească, această casă a cărților îmbie preaînțeleapta îmbelșugare, în anul 1708). Din fondul de carte existent la acea dată făceau parte și câteva cărți, alcătuiți sau traduceri ale fiilor lui Brâncoveanu, ceea ce arată faptul că domnitorul a știut să-și instruiască fiii, care aveau un mare interes față de cultură și de cărturari, fapt apreciat și de Antim Ivireanul. Astfel, în 1701, apar de sub teascurile tipografiei domnești din București, *Cuvânt panegiric la marele Constantin* și *Cuvânt panegiric la martirul Ștefan*, scrise în grecește de Ștefan Brâncoveanu⁴¹. În anul următor, 1702, ultima lucrare apare într-o nouă ediție, iar în anul 1703, același, tipărește, tot în grecește, la aceeași tipografie, *Cuvânt panegiric la adormirea Născătoarei*⁴², pentru ca, în 1704, să apară tot la București și tot în grecește și o *Cuvântare la patima cea mântuitoare*, întocmită de Radu Brâncoveanu⁴³. Tot el este autorul și al unui *Cuvânt panegiric la Sf. Nicolae*, scris „întru veșnica amintire a lui Preda Brâncoveanu”, ucis la Târgoviște de către Mihnea al III-lea, în 1658. Textul a fost tipărit de Mihai Stefanovici, în tipografia din Râmnic⁴⁴. Și tot în același an, 1707, Antim a mai tipărit la tipografia bucureșteană, *Paralele grecești și romane*, ale lui Plutarh, traduse în greaca modernă de către Constantin Brâncoveanu, fiul cel mare al domnitorului. În prefața sa, Antim laudă învățătura înaltă a fiului domnesc și fericește pe cel care i-a fost

³⁸ Buluță 1988, p. 11.

³⁹ Bianu, Hodoș 1903, p. 467.

⁴⁰ Ciobotea, Florescu 2004, p. 397.

⁴¹ Bianu, Hodoș 1903, p. 419-421.

⁴² Bianu, Hodoș 1903, p. 452-453.

⁴³ Bianu, Hodoș 1903, p. 457-460.

⁴⁴ Bianu, Hodoș 1903, p. 469.

perceptor: Gheorghe Maiota, predicatorul curții domnești, autor și el al unei cărți, *Cuvânt la patima Domnului*, tipărită la Râmnic, probabil în 1707⁴⁵.

Moartea năpraznică a voievodului, la 15 august 1714, a aruncat însă în prăpastia întunecată a uitării și biblioteca de la Mănăstirea Hurezi. După această dată izvoarele tac, până în anul 1791, când biblioteca domnească reintră, și sub raport documentar, în circuitul culturii românești. La acea dată erau alcătuite două cataloage ale acestei biblioteci, inserate în catagrafiile averilor mănăstirești și descoperite ulterior în arhiva Eforiei spitalelor civile din București. Dar să urmărim, în timp, evoluția descoperirilor referitoare la manuscrisele și tipăriturile de la Mănăstirea Hurezi, care s-au risipit în țară și în străinătate, unele fără putință de întoarcere acasă.

Cu ocazia lucrărilor de restaurare, executate la mănăstire începând cu anul 1907, luându-se cu de-amănuntul în cercetare fiecare corp de clădire din partea de miazăzi, care a suferit unele prefaceri în timpul arhimandritului Hrisant (1833-1850), s-a descoperit, lângă clopotniță, o cameră boltită, care adăpostise pe vremuri biblioteca⁴⁶. În același an, 1907, Nicolae Iorga publica „Hârtii din arhiva Mănăstirii Hurezului”, dar nu dădea informații mai ample referitoare la componența bibliotecii. Despre constituirea și structura bibliotecii se știa numai că „mai multe rânduri de cărți bisericești și altele (...), toate pecetluite cu pecetea domnească, fură date în seama lui Ioan”⁴⁷, de către însuși domnitorul Constantin Brâncoveanu. Mai târziu, în 1925, tot Nicolae Iorga a descifrat și a tradus frumoasa inscripție grecească așezată la intrarea în bibliotecă⁴⁸, dar conținutul ei continua să rămână încă învăluit în taină.

Abia în anul 1935, Prof. Ion Ionașcu a descoperit cele două cataloage amintite, pe baza cărora se încerca, pentru prima oară, reconstituirea bibliografică aproximativă a fondului de publicații descoperit în vara anului 1860 de Alexandru Odobescu. Acesta, fiind însărcinat de „Ministerul Instrucției Publice de a cerceta, a înregistra și a descrie obiectele antice și interesante pentru istorie ce se vor afla prin mănăstirile din unele județe ale țării”⁴⁹, a găsit cu acest prilej într-o chilie a mănăstirii Hurezi și „importante manuscripte și cărți tipărite” ce mai rămăseseră din biblioteca voievodului muntean. Între cărțile rămase de la luminatul voievod se aflau, după constatările lui Alexandru Odobescu, „Marea Colecție de autori bizantini tipărită sub Ludovic al XIV-lea de Ducange”, alături de „cei mai mulți Părinți ai Bisericii, în ediții greco-latine”⁵⁰. Succinta însemnare a eruditului arheolog și scriitor Alexandru Odobescu avea să rămână, pentru multă vreme, singura mărturie certă privitoare la biblioteca domnitorului Constantin Brâncoveanu, acesta consemnând la acea dată, între cărțile de la Hurezi, și marele dicționar elen al lui „Varie Favorinus” în cele două ediții, cea de-a doua fiind tipărită la Veneția și dedicată lui Brâncoveanu. Cu aceeași ocazie, Odobescu

⁴⁵ Bianu, Hodoș 1903, p. 460-462; 478-479.

⁴⁶ Trajanescu 1915, p. 133.

⁴⁷ Iorga 1907.

⁴⁸ Iorga 1925, p. 4.

⁴⁹ Odobescu 1967.

⁵⁰ Odobescu 1861, p. 659.

consemna: „Am găsit și o mică broșură cartonată în 4° mic, curat, scrisă românește cu literile chirilice din secolul trecut, coprinzând un „Calendar pe anul 1701” cu prognostice politice, precedat de o precuvântare dedicatorie adresată lui Constantin vodă Brâncoveanu și subscrisă de un Ioan Românul”⁵¹.

Alte calendare, pe anii 1693, 1694, 1695, 1699 și 1703, fuseseră luate de principele Grigorie Brâncoveanu, nepotul voievodului, și legate împreună „într-un mic volum în 4° mic de 152 fețe”. Titlurile erau aceleași: „*Kalendar, ce să chiamă Foletul novel de anul..., carele duple limba francească (italienească) în rumănească, s-au întors, de jupânul Ioan Românul*”. Acest Ioan Românul, căruia i se mai spunea și Ion Frâncul, era, probabil, italian, de vreme ce el tălmăcea din italienește, adică din francește, cum scriu cronicile, calendarele cu prognoze astrologice care circulau în toată Europa. Numele lui adevărat se pare că era Giovanni Candido Romano⁵².

Este foarte probabil că, în afară de cele 6 calendare pe 6 ani, au mai existat și altele pentru alți ani, dat fiind interesul mare ce-l manifesta voievodul pentru lectura lor. Odobescu arată însă că „*aceste titluri (Prognostice duple calindarele francești scoase)* explică destul de bine copriinderea cărților, în care sunt înșirate tot felul de halucinații astrologice asupra politicei, temperaturii și feluritelor evenimente ce aveau a se petrece pe lume în cursul anului”⁵³. De aceeași părere este și Ion Românul, care scrie în prefața primului calendar întocmit pentru Constantin Vodă, în 1693, tălmăcit după un original italianesc, că tot ce spun „astrologhi” sunt numai „păreri și umbre”, de aceea el se întreabă sceptic „*care să fie acea pricină de mișcă pe acești astrologi a scrie și a povesti de acestea, când vedem că nu ies, nici vin tocma, cele ce ei spun*”⁵⁴. Autorul *Foletului novel* afirmă că „prognosticele sale” sunt scoase din „osebiți italieni”, din „franceștile calendare”, pe care le „întoarce din limba francească pe cea românească pentru curiozitatea și petrecerea de vreme” a voievodului și a intimilor lui de la Curte. Aceasta, pentru că „firea omenească la lucruri nouă” este „pururea râvnitoare”, scrie același tălmăcitor în prefața dedicatoare a calendarului său întocmit pe anul 1695⁵⁵.

Această poziție plină de rezerve față de valoarea prezicerilor astrologice este determinată de convingerea autorului că viitorul poate fi cunoscut numai de divinitate. De aceea, Ion Frâncul spune că el a tălmăcit aceste calendare pentru ca „înțeleptul și adevăratul creștin...de deșertăciunile omenești și lumești să se mire și să râză”.

În afară de aceste succinte referiri, Odobescu nu mai dădea nici o altă informație, în 1861, despre bibliotecă, privind autorii, titlurile operelor sau edițiile conform celor două cataloage din 1791, publicate de Ion Ionașcu în 1935, totalul tipăriturilor se cifra la 392 de volume, repartizate astfel: 115 românești, 110 grecești, 97 greco-latine, 39 slavone, 13 greco-arabe, 6 greco-latino-arabe, 4 latine,

⁵¹ Odobescu 1967.

⁵² Ciobanu 1989, p. 224.

⁵³ Odobescu 1967.

⁵⁴ Odobescu 1861, p. 657-658.

⁵⁵ Vîrtosu 1942, p. 50.

4 greco-române, câte un exemplar german, arab, georgian și un lexicon în 7 limbi. Pe specialități erau: teologie, îndeosebi patristică, 119 volume, pentru cult; 159 volume de rugăciuni, dintre care 91 românești. În afară de aceste 278 de cărți religioase, biblioteca cuprindea și 104 cărți laice, de istorie, geografie, literatură, filosofie, drept etc., printre care opere ale lui Herodot, Homer, Hesiod, Euripide, Aristofan, Lucian, istorici bizantini și alții. Acestea totalizau 47 de volume. Știința și filosofia erau reprezentate prin lucrări ale lui Arhimeide, Socrate, un tratat de matematică etc. În bibliotecă se mai aflau, în 4 volume, *Pandectele* lui Iustinian și 3 pravile românești. Mai erau, de asemenea, lexicoane, gramatici grecești și latinești, precum și două lucrări de bibliografie, procurate, desigur, pentru orientarea bibliotecarului⁵⁶.

Manuscrisele erau 46, din care 37 românești, 7 grecești, unul greco-român și unul slavon. După conținut, 25 erau de teologie, 15 de ritual, 4 istorii românești, printre care și un fragment din *Istoria Țării Românești* a stolnicului Constantin Cantacuzino.

Cercetări ulterioare întreprinse în Arhivele Statului au condus la identificarea unui catalog mai complet al bibliotecii de la Hurezi, întocmit în anii imediat următori călătoriei scriitorului Alexandru Odobescu la mănăstirile de pe Valea Oltului. Acesta se numește *Catalogul cărților din Biblioteca Monasteriului Orezu* și a fost întocmit de către revizorul școlar al județului Vâlcea, I. Eliade, la data de 1 mai 1865. El cuprindea 425 volume (manuscrise și tipărituri), pentru fiecare lucrare fiind transcrise în original numele autorului, titlul (complet sau prescurtat), locul de imprimare și anul de apariție⁵⁷. Trimis la Ministerul Instrucțiunii, catalogul a fost studiat de Comisia Bibliotecii Centrale din București, prezidată de August Treboniu Laurian. Din comisie mai făceau parte N. Florescu, D. P. Vieuianu și marele arhitect Al. Orescu, secretar fiind directorul bibliotecii, Ion C. Gârleanu. Comisia a reținut pentru Biblioteca națională numai 138 de volume, notate într-o *Listă de cărți alese din Catalogul Monastirei Orezu pentru a se aduce la Biblioteca Centrală din București*⁵⁸.

Peste 11 ani, la 12 decembrie 1876, un alt revizor al județului Vâlcea semna la Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice „că la mănăstirea Horezu se află o bibliotecă compusă din 600 volume de diferite cărți vechi în limba elenă și română”⁵⁹. Cu mare întârziere, la 22 martie 1877, Ministerul cere directorului școlii primare din Târgul Horezu să catalogheze, împreună cu stareța mănăstirii, cele 600 de volume. Catalogul, datat 3 aprilie și înaintat Ministerului la 6 aprilie 1877, cuprinde 175 titluri, în greacă și latină, descrise bibliografic, și o situație numerică a 32 volume grecești, 122 volume slavonești și 244 volume românești, considerate toate bisericești. În total sunt înregistrate 573 de volume.

Nici de această dată nu se hotărăște transferarea publicațiilor la Biblioteca Centrală din București, ci se solicită părerea Episcopiei Râmnicului, care propune

⁵⁶ Ionașcu 1935.

⁵⁷ Arhivele Statului București, *Ministerul Instrucțiunii*, dosar nr. 561/1864, f. 404-414; 419-422.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 469-473.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar nr. 3542/1877, f. 53^r.

Ministerului, și acesta acceptă, ca lucrările religioase (în limba română și greacă) să rămână la mănăstire, iar celelalte „să se trimită Sfântului Sinodu, quare va începe fomarea unei Bibliothece pe numele său”⁶⁰. Propunerea este pusă în aplicare și, la 8 august 1877, arhidiaconul Gherasim Saffirin ridică de la Hurezi, pentru biblioteca Sfântului Sinod din București, un număr de 212 titluri, semnând pentru primirea cărților⁶¹.

Ultima mențiune despre fondurile bibliotecii mănăstirii Hurezi o găsim la Grigore G. Tocilescu, care, în anul 1885, însărcinat de minister să viziteze mănăstirile de seamă din țară, a trecut și pe la Hurezi. În raportul prezentat ministerului, el arată că a ridicat pentru Muzeul național de antichități întreaga bibliotecă a mănăstirii, alcătuită din „38 manuscrise, dintre care 24 române, 6 slave și 8 grecești și 393 tipărituri, împărțite astfel: 228 grecești, 15 slavone, 89 românești, 13 latine, 43 greco-latine, 5 diverse”⁶². Se pare că o parte din acestea au fost transferate, în 1901 și în 1942, la marea Bibliotecă a Academiei Române, care a devenit astfel păstrătoarea celui mai însemnat fond al mănăstirii Hurezi, coborâtor din vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu.

Astăzi nu se mai află la Hurezi decât *trei* cărți din vechea bibliotecă: un exemplar din *Biblia de la București*, cu pecetea domnitorului Constantin Brâncoveanu; un *manuscris grecesc*: autograf Ioan Comnen, scris la 30 decembrie 1699 și închinat stolnicului Constantin Cantacuzino, și o *Evangelhie învățătoare*, manuscris ce a fost în posesia primului egumen al mănăstirii, Ioan.

Biblioteca voievodului martir Constantin Brâncoveanu de la Mănăstirea Hurezi, întocmai ca și cea a familiei Cantacuzino sau a Mavrocordaților, a constituit un focar de cultură în epoca medievală în Țara Românească, prin intermediul acesteia favorizându-se pătrundea culturii universale în sfera civilizației noastre. Fenomenul cultural din epoca brâncovenească cunoaște însă și alt aspect, și anume răspândirea cărții tipărite în Țara Românească (București, Buzău, Snagov, Râmnic, Târgoviște) în întreg spațiul românesc, dar și în întreaga Europă. Meritul incontestabil al lui Brâncoveanu pe tărâm cultural a fost acela de a fi oferit carte solicitată de cei interesați, exemplare tipărite de el fiind întâlnite la Atena, Paris, Ancara, Alexandria, Londra, precum în cele patru Patriarhii istorice ale lumii creștine: Ierusalim, Constantinopol, Alexandria și Antiohia.

Cartea brâncovenească a avut un mare rol în fixarea terminologiei limbii române, voievodul urmărind activitatea de imprimare, în primul rând, a cărților în limba română, în interesul poporului. Valorile epocii brâncovenești au stat la baza energiilor naționale de după aceea, deoarece ele au dat neamului nostru tăria interioară de a suporta apăsarea străină din veacul al XVIII-lea.

Politica lui Constantin Brâncoveanu, sugerată și de vastul program de tipărituri și de larga răspândire a cărților, a impulsionat procesul complex de transformări calitative în viața poporului nostru, formarea conștiinței naționale și, odată cu aceasta, a națiunii române, premisă și factor hotărâtor al făuririi statului național unitar român.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 108^r.

⁶¹ Dima-Drăgan 1977, p. 797.

⁶² Tocilescu 1887, p. 33.

BIBLIOGRAFIE

- Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, 1959.
- Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, București, 1960
- Istoria românilor*, vol. V, București, 2003.
- Barnea 1997 Ioan Barnea, *Ctitoriile bisericești ale lui Constantin Brâncoveanu*, în *Biserica Ortodoxă Română*, CXV (1997), nr. 1-6, p. 117-175.
- Bădără 1989 Doru Bădără, *O carte cu pecetea lui Constantin Brâncoveanu în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din București*, în *Revista de Istorie*, tom 42, nr. 5, mai, 1989, p. 509-511.
- Bălan 2005 Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, București, 2005.
- Bianu, Hodoș 1903 Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, Tomul I (1508-1716), București, 1903.
- Buluță 1988 Gh. Buluță, *Comori de cultură și artă românească la Biblioteca Națională din Viena*, în *Magazin istoric*, XXII, 1988, nr. 4, p. 9-12.
- Cândea 1972 Virgil Cândea, *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, București, 1972.
- Cartoian 1945 N. Cartoian, *Istoria Literaturii române vechi*, III, București, 1945.
- Ciobanu 1989 Radu-Ștefan Ciobanu, *Aspecte ale vieții spirituale în epoca lui Constantin-Vodă Brâncoveanu prin prisma relațiilor cu Cantacuzinii*, în vol. *Constantin-Brâncoveanu*, București, 1989, p. 219-232.
- Ciobotea, Florescu 2004 Dinică Ciobotea, Aurelia Florescu, *Răspândirea tipăriturilor brâncovenești*, în vol. "Constantin Basarab-Brâncoveanu", 2004, p. 380-400.
- Dima-Drăgan 1974 Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974.
- Dima-Drăgan 1977 Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca domnească de la Mănăstirea Hurezi*, în *Mitropolia Olteniei*, XXIX, 1977, nr. 10-12, p. 797-806.
- Dima-Drăgan Caratașu 1969 Corneliu Dima-Drăgan, Mihail Caratașu, *Un catalog necunoscut al bibliotecii mănăstirii Hurezu*, în *Biserica Ortodoxă Română* LXXXVII (1969), nr. 5-6, p. 590-625, nr. 54.
- Djindjihașvili 1982 Fanny Djindjihașvili, *Antim Ivireanu – cărturar umanist*, Iași, 1982.
- Drăghiceanu 1914 Virgil N. Drăghiceanu, *În amintirea lui C. Brâncoveanu*, București, 1914.
- Giurescu 2007 Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, București, 2007
- Ionașcu 1935 I. Ionașcu, *Contribuții la istoricul Mănăstirii Hurezu după documente inedite din arhiva Eforiei spitalelor civile, cu 64 anexe și 2 vederi*, în *Arhivele Olteniei*, nr. 79-82, mai-dec. 1935 p. 339-344.
- Ionescu 1981 Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981.

- Ionescu, Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969.
- Panait 1969
- Iorga 1898 N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor (Întâiul memoriu)*, București, 1898.
- Iorga 1901 N. Iorga, *O descripție a Țării Românești (fragment de cronică)*, în *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. III, București, 1901, p. 50-60.
- Iorga 1907 N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIV (Hârtii din arhiva Mănăstirii Hurezului), București, 1907.
- Iorga 1914 N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1914.
- Iorga 1915 N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu și scopurile Academiei Române*, în *Analele Academiei Române*, seria II, Ist., form. XXXVII (1914-1915), p. 160-165.
- Iorga 1925 N. Iorga, *Biblioteca lui Vodă Brâncoveanu la Hurezi*, în “*Revista istorică*”, XI, nr. 1-3, ianuarie-martie 1925, p. 4.
- Iorga 1939 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, București, 1939.
- Moisescu Gh.I. Moisescu, *240 de ani de la mucenicia Dreptcredinciosului Voevod Constantin Brâncoveanu*, în *Ortodoxia, Revista Patriarhiei Române*, nr. 4, octombrie-decembrie 1954, p. 610-624.
- 1954
- Odobescu Al. Odobescu, *Foletul Novel și Calendarele lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în *Revista română*, nr. 1, 1861, p. 657-678.
- 1861
- Odobescu Alexandru Odobescu, *Foletul novel și calendarele lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în *Opere*, vol. II, București, 1967, p. 90.
- 1967
- Petrescu Alexandru Petrescu, *O Evanghelie de la 1682*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XXVI, nr. 7, oct. 1902, p. 824-830.
- 1902
- Petrescu Alexandru Petrescu, *O Evanghelie de la 1682 la mănăstirea Surupatele*, în *Convorbiri literare*, XXX, 1934, nr. 12, p. 670-680.
- 1934
- Popescu-Vâlcea G. Popescu-Vâlcea, *Inițiator și protector al unui nou stil în arta românească: stilul brâncovenesc*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXII (1964), nr. 9-10, p. 900-915.
- Vâlcea 1964
- Șerbănescu N.Șerbănescu, *Constantin Brâncoveanu, ctitor de cultură românească*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXII (1964), nr. 9-10, p. 879-899.
- 1964
- Șerbănescu N. Șerbănescu, *Mitropolitul Antim Ivireanu*, în *Mitropolia Olteniei*, XVIII (1966), nr. 7, p. 771-851.
- 1966
- Tocilescu Grigore G. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, București, 1887.
- 1887
- Trajanescu Ion D. Trajanescu, *Stăreția Mănăstirii Hurezi*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, VIII, iulie-septembrie 1915, Fasc. 31, București, 1915, p. 130-133.
- 1915
- Vasiliu 2004 Anca Vasiliu, *Iconografie și stil în pictura murală a epocii brâncovenesti*, în volumul “*Constantin Basarab Brâncoveanu*”, coordonator: Ion Pătroi, Craiova, 2004, p. 401-448.
- Vîrtosu 1942 Emil Vîrtosu, *Foletul novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693-1704*, București, 1942.